

Under strecket

Sedan 1918

Med halva själen fylld av ett doftade hav

Få moderna poeter har varit så betydelsefulla som den portugisiska poeten och författaren Sophia de Mello Breyner Andresen. I en ny och unik biografi tecknas ett gediget porträtt av hennes liv och verk, men också av de platser och historiska händelser som präglade hennes författarskap.

I år firar Portugal en av sina mest älskade poeter, Sophia de Mello Breyner Andresen, med ett stort jubileum. 1999 mottog hon som första kvinna Prix Camões, det största priset en portugisiskspråkig författare kan erhålla, och i dag betraktas hon jämte Fernando Pessoa som en av 1900-talets största diktare. Ingen som velat lära sig portugisiska kan ha undgått hennes kristallklara poesi och havsskimrande berättelser för barn och tonåringar med vilka flera generationer portugiser har växt upp.

Jubileet har firats med åtskilliga utställningar och minnesartiklar, men även med en första biografi: "Sophia" av Isabel Nery (Esfera dos livros). Den följer sin huvudperson från barndomen i Porto och den stora lummiga villan på Rua António Cardoso, via våningen i Lissabon och de många resorna till Grekland och södra Portugal. Nery betonar särskilt platsens roll i författarens diktning. Boken är inte bara en livshistoria, utan även en reseberättelse och därtill en snabbkurs i Portugals moderna historia. Andresen – en egensinnig, bestämd och oberoende poet – befann sig ofta i händelsernas mitt.

Som flicka tyckte hon om att sitta ensam vid Atlanten, äta druvor och recitera poesi. Som ung kvinna hoppade hon av universitetsstudierna i klassisk filologi eftersom hon, som hon senare förklarade för dottern, "inte tyckte om att gå upp tidigt". I stället debuterade hon som poet med "Poesia" (1944) och vek sedan inte en tum från sin poetiska kurs, vars förtecken var och förblev frihetslängtan och integritet i förhållandet mellan människa och natur.

Som efternamnet antyder kom Sophia från en släkt med danska anor som går tillbaka på en viss Jann Hinrich Andresen från ön Föhr. I mitten av 1800-talet tog denne som 14-åring värvning på ett skepp, men sjömanskarriären blev kort: kaptenen lär ha ilsknat till och lämnat pojken i Porto.

Nu är Porto inte den sämsta platsen att vara skeppsbruten på. Efter ett första jobb i en lampbutik i Ribeira kom den unge nyportugisen redan fem år senare att äga ett eget portvinshus som än i dag bär hans namn. Han gifte in sig i den portugisiska aristokratin och när Sophia föddes hade familjen länge varit en självklar del av den lokala eliten. Ägorna bestod av en stor quinta med tennisbana och utsikt över Douroflodens utlopp i Atlanten – en del av den utgör i dag Portos botaniska trädgård.

Sophia var född under den kortlivade Första portugisiska republiken, i ett land ständigt på randen till inbördeskrig. Redan när hon var sex år gammal installerades emellertid fascistregimen Estado Novo som inte avsattes förrän 1974. Även om beteckningen fascism är ifrågasatt, var det en auktoritär, antidemokratisk regim som begick flera brott mot mänskligheten för att behålla makten över kolonierna. Andresen själv tvekade inte över epitetet. Den första recensionen av hennes debut skrevs av hennes blivande make, Francisco Sousa Tavares. Tillsammans skulle de två bli ett prominent par i oppositionen mot António de Oliveira Salazars regim. För Sophias konservativa familj framstod advokaten, journalisten och sedermera politikern Tavares närmast som kommunist, och även om hon inte helt bröt med sin aristokratiska bakgrund innebar giftermålet ett avsteg från det privilegierade livets gilla gång.

Tillsammans med maken skrev de under ett antal uppror, arbetade för mänskliga rättigheter i diverse organisationer, bland annat Centro Nacional de Cultura, som under Tavares ledning blev ett säte för oppositionen, och stödde Humberto Delgados kampanj mot Salazar i ett försök att vinna makten på demokratisk väg. När försöket misslyck-

Sophia de Mello Breyner Andresen (1919-2004) – en portugisisk poet med danska anor. Foto:

ades slog säkerhetspolisen Pide tillbaka. Sophia, hennes make och vänner levde under konstant övervakning. Makarna frade sina 20 år tillsammans "genom en glasvägg", som hon beskrev det i ett brev, det vill säga under ett fängelsebesök.

I ett annat brev skrev hon: "Att vara poet, hustru till Don Quixote samt mor till fem barn är en tämligen tung trippeluppgift". Maken var inte bara oppositionell, utan även en inbiten bridgespelare som förlorade pengar. Hemmet var "ett anarkistiskt universum", och Andresen själv utmärkte sig genom ett visst förakt för livets institutionella sida. Nery noterar att hon hade ett särskilt ointresse för barnuppfostrans byråkratiska aspekter – hon besökte skolan bara en gång under de åtta år som en av hennes söner gick där.

Det var just för sina barn som Andresen skrev de berättelser som skulle komma att förläna henne folkets kärlek. När barnen låg sjuka ville modern läsa högt för dem, men stod enligt egen utsago inte ut med "det prudentliga språket och de sentimentala budskapen" som utmärkte de portugisiska barnböckerna. I början av 1960-talet slog hon igenom på bred front, när hennes sjätte diktsamling "Livro sexto" (1962) fick Författarförbundets pris, samtidigt som hon gav ut en första novellsamling, "Contos exemplares", och gjorde sig känd som barnboksförfattare med en variant på sjöjungfruhistorien "A Menina do Mar" (1958) samt flera andra böcker som följde åren därpå.

Även om vuxennovellerna blixtrar till i vackra naturbilder, förblir de rätt didaktiska i tonen, vilket gör dem delvis svårlästa i dag. Bland de bättre kan nämnas "Tystnaden", från den andra samlingen "Histórias da Terra e do Mar" (1984), där en kvinnas rofyllda tystnad i hemmet punkteras av plötsliga jämmerskrik från gatan. Även om den kan läsas som en allegori över den portugisiska samtidshistorien, utgör den samtidigt en strukturellt välbalanserad text i egen rätt, där motiv från två parallella världar bygger en serie perfekta motsatspar: tystnad och skrik; inne och ute; ro och oro.

Andresen själv var inte vad man i dag skulle kalla för en "jordnära" kvinna. Hon var en storrökare som alltid kom försent, hade vass tunga och hängav sig åt långa ironiska rants. Hon odlade åtskilliga fobier, som den för baciller och hissar, samt en avsky för vitlök och tidiga morgnar. När hon kallades på förhör hos säkerhetspolisen fick hon vakterna att ta trapporna med henne. När en man försökte råna henne utanför våningen i Lissabon lär hon ha plockat fram pincetten och räckt honom sedlarna en efter en.

Andresens poesi introducerades på svenska av Lasse Söderberg i en liten volym från 2007 – "I tingens namn". Det är ett fint urval från hennes centrala diktsamlingar och innehåller de mest emblematiske dikterna, som den om revolutionen den 25 april 1974, då den långa regimen äntligen kullkastades under en fredlig militärkupp ("Detta är morgonen jag väntade på"). Andresen var en *poète engagé*, författade dikter som blev vida citerade, men kom också själv att sitta med i det nya parlamentet för socialistpartiet. Hennes politiska karriär blev – inte oväntat – kort. Hon fann sina nya parlamentskollegor obildade, revolutionen "kulturellt inkompetent", arbetet i parlamentet en "dumhetens seger". Jag förstörde min hälsa där i parlamentet, sade hon i en intervju långt senare. Hon återgick efter två år till sin huvudsakliga syssla: att vara poet, och publicerade en av sina centrala diktsamlingar, "O Nome das Coisas" (1977), som också förlänt titeln åt den svenska samlingsvolymen.

Att ge tingen deras rätta namn är en central aktivitet för Andresen. Dikten förblir klar och omedelbar, aldrig dunkel eller språkligt tillkrånglad, och det är just denna materiella precision som gör att flera av hennes dikter lämnar oförglömliga intryck. För Andresen äger det mänskliga livet en inneboende andlig integritet och den måste ständigt återupprättas medels en sanningsenlig relation med den fysiska omvärlden. Det är en relation som kommer till uttryck i språkets klarhet, i en bedräglig enkelhet som kräver ett hårt undandömt arbete.

Andresen föredrar, med poeten Diogo Vaz Pintos ord, "strånghet framför extravagans". Denna kristallklara välklang har i sin tur två rötter: den folkliga, muntligt traderade sången som Andresen fick höra av barnflickan Laura, samt de sonetter av Antero de Quental och Camões hon introducerades till av sin älskade morfar. Tematiskt sett handlar dikterna ofta om naturen, men naturen är inget självändamål: den konkreta världen är genomsyrad av andlighet som blir mer närvarande ju mer outtalad den är. "Skrivandet", som hon formulerar det i diktsamlingen "Ilhas" (1990), "fordrar ödemark och ensamheter / och saker som man ser som något annat". Detta "något annat" kan vara såväl det andliga som en annan konkret verklighet, till exempel den för blicken dolda världen på havets botten.

Havet är naturligtvis ett centralt element hos en sjöfararnation som Portugal. "Hav, / Halva min själ utgörs av havsdoften", skriver hon i "Atlântico". Bäst är hon just i sina beskrivningar av hemlandet, och en av hennes allra starkaste dikter, "Pátria" får Portugal att framträda i all sin karga, blåsiga skönhet: en stenig remsa av kustland inför det vidsträckta intet som är Atlanten, ett land i vilket "exilen är inskriven i själva tidens gång". "Från mitt språk ser man havet", menar författaren Vergílio Ferreira. "I mitt språk hörs dess svall, som i andra trädens sus eller öknens tystnad." Att växa upp med blicken ständigt fäst i detta intet, att fylla det med ande och meningsfull frånvaro är den poetiska uppgift som få klarat lika väl som Andresen.

"Den enda biografi jag har", sade hon i en intervju med filmmakaren João César Monteiro, "är min poesi". Eftervärlden vill emellertid alltid skilja dansaren från dansen och Nerys bok har av allt att döma fyllt i en stor lucka. Men biografien har också väckt kritik. I en slyrlig krönika kallade kritikern Antonio Guerreiro genren för "ett hån" och "ett bedrägeri", och menade att om man börjar en livsbeskrivning med en pseudolitterär skildring av störtregnet på biografobjektets födelsedag, handlar det inte så mycket om hennes födelse, som om hennes död.

Hur det än ligger till med den saken är Sophia de Mello Breyner Andresens poesi i dag levande som aldrig förr och fortsätter finna allt nya läsare, såväl hemma som i utlandet. Själv vilar hon sedan 2014 i portugisiska Panteão Nacional som enda kvinna jämte fadoikonon Amália Rodrigues.

Maxim Grigoriev
Författare
understrecket@svd.se